

Zergefű és társai

A zerge a legmagasabb hegységekben honos, igazi hazája az Alpok. Rövid nyárban, hideg, zord körülmények között, csapatban él az erdőhatár közelében. Az ebben a régióban élő növények összetett neveinek gyakori előtagja a *zerge* név, amely növénynevekben a hágók, havasi rétek fűveire, virágaira utal.

zergeboglár J. Trollius (P. 275). R. 1897: *zergeboglár* 'Trollius gesn.' (Pallas 16: 1143), 1911: ua. (Nsz. 338), 1926: ua. (Révai: 19: 669), 1930: ua. (Natter-Nád 473), 1925: *zergeboglár* 'ua.' (MF. 351), 1985: *zergeboglárka* 'Trollius europaeus' (Surányi 267), 1991: ua. (EV. 104). Európa középhegységeiben, alhavasiban sokszor még a hó fölött hozza virágait, nedves hegyi és hegyaljai rétek díszé; a havasi réten a hegymászők szívesen gyűjtik. A Magyar Fűvész Könyvben (1807) *havasi fű* elnevezése is szerepel. Nyilván azért, mert a szerzők – mint annyi más esetben – kerülni igyekeztek az állatneves terminusokat. Az összetett növénynev *boglár*, *boglárka* utótagja az 1505 k. már adatolható, 'fémveretes, ékköves, gyöngyös gomb alakú ékítmény' jelentésű *boglár* szó növénynevként való alkalmazása. A fehérén vagy aransyárgán ragyogó virágra való átvitel. A *boglárka* szótörténetéhez: 1708: 'sárga virágú növény' (PP.), 1833: ua. (Kassai 1: 335), 1862: *békaboglár* (CzF. 1: 520).

A szaknyelvi *Trollius* nemi név Natter-Nád szerint (473) Linnétől való, és tulajdonképpen 'fürt' jelentésű. Már a Linné előtti időkben is használatos volt azonban, talán a svéd *troll* 'ua.' (Bauhin 3, 30: 419) elnevezésből való. Összefügghet a felnémet *trollen* 'nagy gyümölcs' (Grimm 22: 800) szóval a növény golyóformájú termésére utalva; vagy Hegi (3: 459) szerint a lat. *trulleus*, *trulleum* 'kerek edény, kád' jelentésű kifejezéssel. A növény német neve is *Trollblume* (Boerner 388).

zergefű J. Coriandrum sativum (MNöv. 108). R. 1807: *zergefű* 'Doronicum pardalianches' (MFűvK. 479), 1813: ua. (OrvF. 394), 1843: *zergefű* 'ua.' (Bugát 482), 1845: ua. (Műsz. 268), 1865: ua. (CzF. 3: 456), 1873: *zerge-fű* 'a tarkörök közé tartozó növény' (Ballagi 2: 765), 1897: *zergefű* 'Doronicum turn. / Aronicum Neck.' (Pallas 16: 1144), 1900: ua. 'Doronicum pardalianches' (uo. 18: 826). A Pallas említi a *Doronicum* és az *Aronicum* egy társnevét is: *hegyhágók fűve*. A 18. században a népnyelvben *hegyremenők fűve* vagy *szédülés elleni fű* volt a *Doronicum* neve (Nyr. 85: 211). Ezek szintén – mint a *zergefű* is – a növény magashegységi termőhelyére utalnak. Jó fagyűrő képességével a havasokban, mostoha körülmények között él. (Csak újabban jelöli a *zergefű* elnevezés a koriandrumot, amely fűszernövény; jó gyomorerősítő szer, és húsfélék pácolására is kiválóan alkalmas.)

A *zergefű* németből való tükörfordítás eredménye; vö. ném. *Gemsgras* 'Dactylis glom., Juncus' és a *Gemskraut* 'Ligusticum mut., Saxifraga sedoides, Senecio abrotanif., Silene acaulis' (M. 155). Hasonneve a *kecskefű*, *vadkecskefű*, amely a havasok köszáli kecskéjének nevével alkotott növénynev. Szintén a *Doronicum pardalianches* neve. Ebben a latin szaknyelvi elnevezésben a *pardalianches* faji név a legabszurdabb névmagyarázatokra ragadott szakírókat. Így például Franz Boerner (Boerner 299) értelmezése 'Panther würgend', azaz 'párducfojtó'. Mintha ez a Délnyugat- és Közép-Európában, valamint az Alpokban honos növényke valaha is párducot tudott volna ölni. Az angolban is megvan a *leopard's bane* 'zergegyökér' (Genaust 459) neve. Linné előtt viszont a nő-

vénynek *Doronicum radice Scorpil* (uo.) neve volt, amely a lat. *scorpion* 'egy mérgező növény' (Plinius 25: 122) elnevezéssel függ össze. A Bauhinnál szereplő mérgező növény, amely a lat. *pardalianches* 'mérgező növényfajta' (Plinius 8: 99) kifejezésen keresztül a görög *pardaliagches* 'ua.' (Dioszkuridész) növénynévre vezethető vissza, azonban nem a zergefünek a neve. Nála ez az *Aconitum pardalianches*, amelynek a mérgével – mérgezett nyilak segítségével – valóban képesek voltak a vadászatokon párdúccokat megsebezni, és a mérge természetéből következően megfojtani. Az aconitin egyike a legerősebb növényi mérgeknek.

A zergefü tehát semmiképpen sem ilyen veszélyes növény, tudományos elnevezése tévedésen, félreértésen, régi nevek összecserélésén alapul. A következő szócikkben az *Aronicum* nemi név is nyomdahiba és annak későbbi szolgálai másolása lehet, hiszen csak *Aconitum* (< lat. *aconitum*, *aconiton* [Genaust 36], mely a gör. *akóniton* [Dioszkuridész] átvétele) szaknyelvi név létezik. Mint láttuk, egy rendkívül erősen mérgező növény nevéként. A zergegyök azonban nem ilyen.

zergegyök *J. Aronicum doronicum* (Nsz. 338). R. 1872: ua. 'Aronicum' (FKézK. 290), 1897: ua. (Pallas 16: 1143), 1926: ua. (Révai 19: 669). Az *Aronicum* nemi névre vö. az előző szócikkben foglaltakat. Sárga virágú fű a zergék tanyájának régiójából. Szintén németből való tükörfordítás eredménye; vö. ném. *Gemswurz* 'Arnica mont.' (M. 155), ua. 'Doronicum' (PbF. 157), *Gemsenwurz* (NclB. 417), azaz 'zergegyökér'.

Doronicum nevét Linnétől kapta, amely a gör. *doron* 'ajándék' és *niké* 'győzelem' szavakkal függ össze, és 'a tavasz győzelmének ajándéka' jelentésű lehet. Tényleg korai, mostoha körülmények között is nyíló növényke a zergegyök, a tavasz első melengető napsugarára már hajtani kezd. A *doronicum* alapja ugyanakkor a PbF. (157) szerint egy régi arab növénynev.

zergeszakáll *J. Juncus trifidus* (P. 241). A *sziklai szittyó* társneve. A *Juncus trifidus* szittyófajt a serteszzerű ecsetvirágzata alatt fejlődő, két-három meglehetősen hosszú lomblevélszerű fellevél miatt nevezik *zergeszakáll*nak.

zergeszarv *J. Proboscidea lousianica* (P. 275). R. 1911: ua. 'Martynia' (Nsz. 338), 1966: ua. 'Proboscidea / Martynia p. p. + Ibicella / Martynia p. p.' (MNöv. 144). Az ördögzarv egyik társneve az elefántfü mellett (uo.). A név magyarázata az, hogy termésének hajlított, a végén keskenyedő alakja hasonlatos a zerge szarvához. A szarv két ága erősen kifelé hajlik. Az érett, elfásodott termésekről leszedve a külső, zöldes színű burkot, előtűnik a koromfekete, szűrős, jellegzetes, dekoratív szarvképződmény.

A magyarban minden bizonnyal a németből – tükörfordítással – átvett elnevezés; vö. ném. *Gemshorn* 'ua.' (Genaust 507). A tudományos név *Proboscidea* előtagja a latin *proboscis*, genitív *proboscidis* 'ormány' (< görög *proboszkisz* 'elefántormány') szóból képzett.

zergetarkőr R. 18. sz.: N. *zerge tarkőr* 'Doronicum, Genssenwurz' (Nyr. 85: 211), 1807 előtt: *tarkőr* 'Doronicum' (Toldalék. Julow 406), 1807: *zerge tarkőr* 'Doronicum pardalianches' (MFüvK. 479), 1864: ua. (Gönczy 104), 1873: *zerge-tarkőr* 'a tarkörök közé tartozó növény' (Ballagi 2: 765), 1874: ua. 'Doronicum pardalianches' (CzF. 6: 1213), 1925: *tarkőr* 'Doronicum' (MF. 1135). Az összetett szó előtagjának talán egy régi német növénynev az alapja, amely átkerült ugyan a magyarba, de nem honosodott meg; vö. ném. R. *Sergenkraut* 'csombor' (TESZ. 3: 1193). Ezt „értelmesítették” a *zerge* állatnévre esetleg. A *tarkőr* az Orvosi Fűvészkönyvben az „új nemi nevek” között is szerepel (356). A „növények Régi és Népközt forgó Magyar nevezetei” sorában szerepeltetett *zergefü* helyett a „megállított Nevek” közé javasolta a szerző a *Doronicum pardalianches* jelölésére a *zerge tarkőr* (394) elnevezést. A furcsa hangzású nyelvújításkori növénynev magyarázata az, hogy a sugárvirágok termése nem bőbitás. A magház tar, azaz kopasz, vagyis a karimán lévő magvaknak nincs bőbitájuk.

zergevirág *J. Doronicum* (P. 275). R. 1897: *zergevirág* 'Doronicum' (Pallas 16: 1144), 1903: ua. (MVN. 176, 177), 1911: ua. (Nsz. 338), 1925: ua. (MF. 1135), 1966: ua. (MNöv. 209). N. Nyárády 107: *zergevirág* (Marosvásárhely). A zergevirágok is a magashegységek díszei; a havasok szikláin élnek, mint a zergék, amelyek a *Doronicum* nagy fészekvirágzatát – a zord szirteken

egyébként nem túlságosan gazdagon terített asztalukon – szívesen legelik. A növénynek sok alfaja van, például a Clusius-féle *havasi zergevirág* 'Doronicum clusii', amelynek tudományos neve Carolus Clusius (1526–1609) németalföldi híres botanikus emlékét őrzi, aki elsőként írt könyvet a pannóniai növényvilágról. Továbbiak a *kárpáti*, *kaukázusi*, *magyar*, *osztrák* és *szíveslevelű zergevirág* (Nsz. 338). A sziklás helyeken, ösközeteken termő *bozontos zergevirág* 'Doronicum styriacum' (Növhat. 235) elnevezés névadási szemlélete az, hogy a növény bozontos szőrrel borított.

A *zergevirág* megfelelője a németben a *Gemsblume* 'Doronicum és Arnica mont.', *Gemsblümlein* 'Primula auricula, Saxifraga mutata' (M. 155), a románban a *cujdă căprioarei* 'Doronicum hungaricum', azaz 'magyar zergevirág'.

A NEM KÖZISMERT RÖVIDÍTÉSEK

- Bauhin = Caspar Bauhin: *Theatri botanici index in Theophrasti Dioscoridis Plinii et...* Basiliae, 1671.
 Boerner = F. Boerner: *Taschenwörterbuch der botanischen Pflanzennamen*. Berlin, 1966.
 EV. = Zdenka Podhajská: *Európa vadvirágai*. Budapest, 1991.
 FKézK. = Hazslinszky Frigyes: *Magyarhon edényes növényeinek fűvészeti kézikönyve*. Pest, 1872.
 Genaust = H. Genaust: *Etimologisches Wörterbuch*. Basel–Boston–Berlin, 1966.
 Gönczy = Gönczy Pál: *Pestmegye és tájéka viránya*. Pest, 1864.
 Hegi = G. Hegi: *Illustrierte Flora von Mitteleuropa I–VII*. München, 1906–1931.
 Julow = Julow Viktor: *Bepillantás a Magyar Fűvészkönyv műhelyébe*. Debrecen, 1965.
 M. = H. Marzell: *Alphabetisches Verzeichnis der deutschen Pflanzennamen*. Leipzig, 1957.
 MF. = Jávorka Sándor: *Magyar flóra*. Budapest, 1924–1925.
 MFűvK. = Diószegi S.–Fazekas M.: *Magyar Fűvész Könyv*. Debrecen, 1807.
 MNöv. = Csapody V.–Priszter Sz.: *Magyar növénynevek szótára*. Budapest, 1966.
 MVN. = Hoffman K.–Wagner J.: *Magyarország virágos növényei*. Budapest, 1903.
 Natter-Nád = Natter-Nád Miksa: *Virágos könyv*. Budapest, 1939.
 NclB. = Benkő József: *Nomenclatura botanica*. (In: Magyar Könyvház I.) Pozsony, 1783.
 Növhat. = Pázmány Dénes: *Növényhatározó*. Kolozsvár, 1983.
 NövTan. = Barra I.: *Növenytan*. Pest, 1841.
 Nsz. = Cserey Adolf: *Növénysszótár*. Budapest, 1911.
 Nyárádi = Nyárádi E. Gyula: *Marosvásárhely és környékén élő tavaszi és nyárelei növények*. Marosvásárhely, 1914.
 OrvF. = Diószegi Sámuel: *Orvosi Fűvész Könyv*. Debrecen, 1813.
 P. = Priszter Szaniszló: *Növényneveink*. Budapest, 1998.
 Pbf. = R. Schubert–G. Wagner: *Pflanzennamen und botanische Fachwörter*. Leipzig, 1988.
 Surányi = Surányi Dezső: *Kerti növények regénye*. Bp., 1985.

Rácz János